បដិមាហរិហរៈក្នុងសិល្បៈខ្មែរ

តើហរិហរៈជាអ្វី?

ហរិហរៈ ជាភាសាសំស្ក្រឹតមានន័យសំដៅលើការរួមគ្នាពាក់កណ្ដាលរវាងព្រះវិស្ណុ និងព្រះសិវៈ។ "**ហរិ**" ជាឈ្មោះមួយក្នុងចំណោមឈ្មោះដ៏ច្រើនរបស់ព្រះវិស្ណុ ដែលមានភាគតួខ្លួននៅផ្នែកខាងឆ្វេង។ ចំណែក "**ហរៈ**" ក៏ជាឈ្មោះមួយក្នុងចំណោមឈ្មោះជាច្រើនរបស់ព្រះសិវៈដែរ ដែលមានចំណែកតួខ្លួននៅផ្នែកខាងស្ដាំ។ និយាយជាខ្លីមក**ហរិហរៈ** គឺជាតួអង្គទេពម្នាក់ដែលកើតឡើងពីការផ្សំគ្នាពាក់កណ្ដាលពីព្រះវិស្ណុ និងពាក់កណ្ដាលពីព្រះសិវៈ។ ជាទូទៅ **ហរិហរៈ** មានព្រះកេស១ដែលមួយចំហៀងខាងស្ដាំជាព្រះភ័ក្ត្ររបស់ព្រះសិវៈ និងមួយចំហៀងខាងឆ្វេងជាព្រះភ័ក្ត្ររបស់ព្រះវិស្ណុ។ ចំណែកព្រះហស្តមានចំនួន៤ គឺ២ខាងស្ដាំជាព្រះហស្តរបស់ព្រះសិវៈដែលមានកាន់កេតណភណ្ឌ២ (ខាងលើកាន់ត្រីសូល និងខាងក្រោមកាន់ស្គរ(?) ហើយព្រះហស្តខាងឆ្វេង២ជារបស់ព្រះវិស្ណុមានកាន់កេតណភណ្ឌ២ដែរ (ខាងលើកាន់កងចក្រ និងខាងក្រោមកាន់ដំបង)។ យើងអាចសំគាល់បានថាខាងស្ដាំជាតួអង្គព្រះសិវៈដោយសារការតុបតែងមុខ គឺដូនកាលមានពុកមាត់ និងភ្នែកទី៣ពាក់កណ្ដាលបញ្ឈរនៅលើថ្ងាស និងមានរចនាម៉ូតក្នុងសក់ជាម្កុដ (ជទមកុដ) ម្យ៉ាងស្អាតជាមួយនឹងចំណិតព្រះខែផ្ដេក (ជួនកាលពាក់កណ្ដាល) ទៀតផង គឺផ្ទុយស្រឡះពីព្រះភ័ក្ត្ររបស់ព្រះវិស្ណុដែលពុំមានតុបតែងលម្អអ្វីបន្តិចសោះ មានតែក្នុងសក់រាងជាស៊ីឡាំងត្រង់ ឬហៅថាកិរីដមកុដ។

ជាទូទៅ បដិមាសាស្ត្របែបសំយោគរវាងទេពពីរ ជាលទ្ធិដ៏ពេញនិយមរបស់ខ្មែរនាសម័យមុនអង្គរ ពិសេសយើងឃើញមានតាំងពីរចនាបថភ្នំដាមកម្ទេះ។ **ហរិហរៈ** គឺមានលក្ខណៈដូចគ្នាទៅនឹងព្រះនាងទុគ៌ាដែលទទួលនូវកំលាំងរួមបញ្ចូលពីទេពផ្សេងៗ ដើម្បីផ្តុំជាថាមពលដ៏មហាសាលមួយក្នុងតួនាទីបង្កើត និងការពារ និងតួនាទីបំផ្លាញអ្វីមួយដែលជាភារៈអាក្រក់នៅក្នុងលោក។ ក្នុងសិល្បៈឥណ្ឌា **ហរិហរៈ** គឺជាការលាយបញ្ចូលគ្នារវាងព្រះសិវៈ និងព្រះវិស្ណុ ដែលគេស្គាល់ថា **សន្ករនារាយណ** ជាទម្រង់កំពូលនៃទេពដែលមានឆ្លាក់នៅតាមជញ្ជាំងប្រាសាទមួយចំនួន ក្នុងប្រទេសឥណ្ឌានាសតវត្សទី៦មក

អត្ថបទដោយ៖ លោក សុខ កែវ សុវណ្ណារ៉ា

ម៉្វេះ[១]។ ចំណែកក្នុងសិល្បៈខ្មែរ **ហរិហរៈ** ពុំឃើញមានក្នុងចម្លាក់ក្រឡោតទាប ឬក្រឡោតខ្ពស់ទេ។ យើងឃើញមានតែបដិមាជាទូទៅធ្វើអំពីថ្ម ពុំមានធ្វើអំពីលោហៈទេ។ បដិមាហរិហរៈក៏មានចាប់ពីជិតពាក់កណ្ដាលសតវត្សទី៦ (រចនាបថភ្នំដា) មកដែរ គឺបដិមាហរិហរៈនៅអាស្រមមហាឫស្សី (រូបលេខ១)[២]។ ការគោរពលើ **ហរិហរៈ** គឺជាលិទ្ធិពេញនិយមមួយក្នុងសង្គមខ្មែរនាសម័យមុនអង្គរ ហើយបានបាត់បង់នៅក្នុងសម័យអង្គរ[៣]។ បដិមាហរិហរៈមួយផ្សេងទៀតរកឃើញនៅបាថេ (រូបលេខ២)[៤] អាចមានអាយុកាលចំណាស់ជាងបដិមាហរិហរៈនៅអាស្រមមហាឫស្សី បើពិនិត្យមើលអំពីរូបរាង និងជំហររបស់បដិមានោះ។ ក្រៅពីនេះព្រះកេសហរិហរៈ (រូបលេខ៣)[៥] មួយផ្សេងទៀតក៏បានរកឃើញ ប្រហែលដោយលោក E. Aymonier នៅតំបន់ព្រៃកប្បាស (ព្រះកេសនេះត្រូវបានគេយកទៅតាំងនៅសារមន្ទីរ ហើយដង្ខួននៅសារមន្ទីរជាតិភ្នំពេញ ក្រោយមកបានគេបានស្នើសុំយកមកភ្ជាប់គ្នាវិញ រួចដាក់តាំងក្នុងសារមន្ទីរជាតិភ្នំពេញសព្វថ្ងៃ)។ បើធ្វើការប្រៀបធៀបផ្ទៃមុខ និងការតុបតែងលម្អជាមួយនឹងបដិមាហរិហរៈនៅអាស្រមមហាឫស្សីឃើញថា មានលក្ខណៈដូចគ្នាទៅនឹងអ្វីដែលគេស្គាល់ថារចនាបថភ្នំដាដែរ។ មកដល់សតវត្សទី៧ ការគោរព និងកសាងបដិមាហរិហរៈនៅតែបន្ត តួយ៉ាងដូចជាបដិមាហរិហរៈ (រូបលេខ៤)[៦] នៅប្រាសាទតួខាងជើងលេខ១០នៃក្រុមខាងជើងប្រាសាទសំបូរព្រៃគុក (N10) គឺជាបដិមាហរិហរៈធ្វើអំពីថ្មភក់ កំពស់១៦៦សង់ទីម៉ែត្រ។ បដិមាហរិហរៈក្នុងសារមន្ទីរជាតិអង្គរដែលរកឃើញក្នុងខេត្តកំពង់ចាម (រូបលេខ៥) មានលក្ខណៈ និងរូបរាងដូចគ្នាទៅនឹងបដិមាដទៃទៀតដែលស្ថិតនៅក្នុងរចនាបថព្រៃក្មេង (៦៣៥គ.សដល់៧០០គ.ស)។ នាចុងសតវត្សទី៧ដើមសតវត្សទី៨ ហរិហរៈហាក់ដូចជាត្រូវបានគេគោរពកាន់តែច្រើន ដោយសារយើងឃើញមានបដិមាទេពនេះមានចំនួនច្រើននៅតាមប្រាសាទនានា ដូចជាហរិហរៈប្រាសាទអណ្ដែត

---

[១] Alice Boner 1990: 89-95

[២] Helen I. Jessup and Thierry Zéphir 1997: 164

[៣] Helen I. Jessup, 2004: 32-33

[៤] Ha Du Canh and James C.M. khoo 2003: 140

[៥] Pierre Baptise and Thierry Zéphir 2008: 59

[៦] Helen I. Jessup and Thierry Zéphir 1997: 133

(រូបលេខ៦) (ដែលគេឱ្យជារចនាបថមួយអន្តរកាលរវាងរចនាបថព្រៃក្មេង និងរចនាបថកំពង់ព្រះ) ហរិហរៈត្រពាំងផុង(I) (រូបលេខ៧) និងហរិហរៈរកឃើញនៅខេត្តកំពង់ចាម។ រចនាបថមួយដែលមាន រយៈពេលវែងស្មើរតែពេញ១សតវត្សក្នុងសិល្បៈខ្មែរ គឺកំពង់ព្រះ (៧០៦គ.សដល់៨០០គ.ស) ក៏មានបដិមាហរិហរៈដែរ ដូចជាហរិហរៈត្រពាំងផុង(II) (រូបលេខ៨)[៧]ហរិហរៈនៅប្រាសាទភូមិប្រាសាទ ហរិហរៈរកឃើញនៅខេត្តកំពង់ចាមមួយផ្សេងទៀត។ មកដល់សម័យអង្គរជាសម័យកាលដែលមានការរីកចំរើនខាងសំណង់ស្ថាប័ត្យកម្មប្រាសាទ និងបដិមាសាស្ត្រនៃអាណាចក្រខ្មែរ តែការបង្ហាញលើលទ្ធិហរិហរៈហាក់ដូចជាមិនសូវមានការពេញនិយម ពោលយើងឃើញមានបដិមាហរិហរៈតិចតួចណាស់។ ព្រះកេសហរិហរៈ (រូបលេខ៩) មួយសព្វថ្ងៃតាំងនៅសារមន្ទីរ Guimet ត្រូវបានគេរកឃើញ ហើយសន្និដ្ឋានថាស្ថិតក្នុងរចនាបថបាខែង (៨៩៣គ.សដល់៩២៥គ.ស)។ បដិមាហរិហរៈដែលយើងឃើញក្នុងសិល្បៈខ្មែរចុងក្រោយគេ គឺជាព្រះកេសបដិមាហរិហរៈ (រូបលេខ១០)[៨] ក្នុងរចនាបថប្រែរូប (៩៤៤គ.សដល់៩៦៨គ.ស)។

ក្រៅអំពីបដិមា យើងក៏ឃើញមានសេចក្ដីរៀបរាប់ផងដែរ អំពីទេពហរិហរៈនៅក្នុងសិលាចារឹកខ្មែរបុរាណ។ យ៉ាងហោចណាស់យើងឃើញមានពាក្យហរិហរៈ៤ដងក្នុងសិលាចារឹកនាដើមសតវត្សទី១០ដល់សតវត្សទី១៣ ដែលសិលាចារឹកទាំងនោះជាទូទៅនិយាយអំពីឈ្មោះទីតាំងកន្លែងមួយហៅថា **ហរិហរល័យ**។ **ហរិហរល័យ** ជារាជធានីបុរាណមួយដែលគេគិតថាជាបុរីដែលស្ថាបនាឡើងក្នុងរាជ្យព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី២ (៨០២គសដល់៨៥០គ.ស) ហើយស្ថិតនៅតំបន់រលួស(សៀមរាប)សព្វថ្ងៃ ឬជាឈ្មោះពិតរបស់ប្រាសាទលលៃ[៩]។ យើងពុំឃើញមានការបរិយាយអំពីហរិហរល័យក្នុងសិលាចារឹកសតវត្សទី៩ ឬក្នុងរាជ្យព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី២ទេ គឺគេដឹងតាមរយៈសិលាចារឹកសតវត្សទី១០ ទី១១ និងទី១៣។ សិលាចារឹកប្រាសាទស្រង៉ែ K.933[១០] មានកាលបរិច្ឆេទឆ្នាំ១០១៣គ.ស ក្នុង

[៧] Helen I. Jessup and Thierry Zéphir 1997: 144

[៨] Emma C. Bunker and Douglas Latchford 2004:180-181

[៩] Savarou Pov 2000: 547

[១០] G. Cœdès 1952: 48

រាជ្យព្រះបាទសូរ្យវរ្ម័នទី១ មួយផ្នែកនិយាយរំលឹកអំពីការកសាងអាស្រមមួយដល់ព្រះរាជគ្រូរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៥ នៅហរិហរៈល័យនាឆ្នាំ៩០០សក (៩៧៨គស)។ សិលាចារឹកប្រាសាទស្វាយព្រាហ្ម K.848 និយាយអំពីព្រះរាជបញ្ជាមួយនៅតំបន់ហរិហរៈ។ សិលាចារឹកមួយទៀតនៅប្រាសាទស្តុកកក់ធំ[១១] K.235 (១០៥២គ.ស) ចារដោយព្រះរាជគ្រូម្នាក់រៀបរាប់អំពីគ្រួសាររបស់គាត់ ដែលបានបម្រើស្តេចតាំងពីរាជ្យព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី២មក នៅតំបន់ហរិហរៈល័យ។

សរុបមកយើងឃើញថាការគោរពលើបដិមា ឬលទ្ធិហរិហរៈរបស់ខ្មែរ គឺប្រហាក់ប្រហែលគ្នាទៅនឹងឥណ្ឌាតាំងពីសតវត្សទី៦មក ហើយលទ្ធិនេះទៀតសោត គឺពេញនិយមនៅក្នុងសម័យមុនអង្គរ ពិសេសសតវត្សទី៧ និងទី៨។ តាមរយៈព្រះកេសពីរដែលមួយអាចនៅក្នុងរចនាបថបាខែង និងមួយទៀតក្នុងរចនាបថប្រែរូប នេះសបញ្ជាក់ឱ្យឃើញថាលទ្ធិហរិហរៈនៅមានការគោរពរហូតដល់ពាក់កណ្តាលសតវត្សទី១០ មកដល់សតវត្សទី១១ យើងពុំឃើញមានការគោរលទ្ធិហរិហរៈបន្តទៀតនោះទេ។

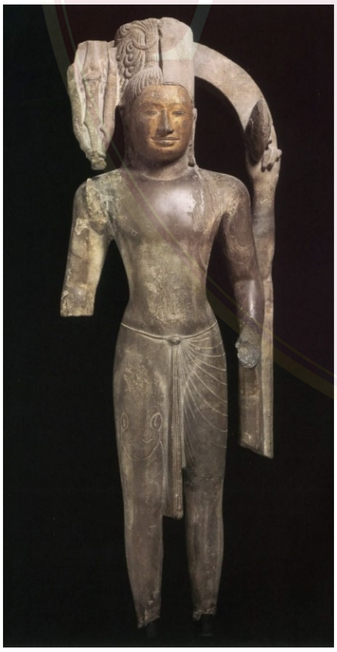

រូបលេខ២១៖ ហរិហរៈ អាស្រមមហាឫស្សី

រូបលេខ២២៖ ហរិហរៈនៅបាថេ

រូបលេខ២៣៖ ព្រះកេសហរិហរៈ ព្រៃកប្បាស

[១១] Chhany Sak-Humphry 2005:106

រូបលេខ៤៖ ហរិហរៈ សំបូរព្រៃគុក

រូបលេខ៥៖ ហរិហរៈកំពង់ចាម (ប្រភព៖សារមន្ទីរជាតិអង្គរ)

រូបលេខ៦៖ ហរិហរៈ ប្រាសាទអណ្ដែត

រូបលេខ៧ ហរិហរៈត្រពាំងផុងI

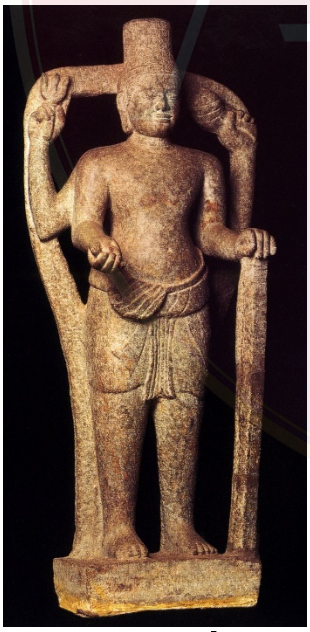

រូបលេខ៨៖ ហរិហរៈ ត្រពាំងផុង II (ប្រភព៖ BEFEO)

រូបលេខ៩៖ ហរិហរៈ (រចនាបថបាខែង?)

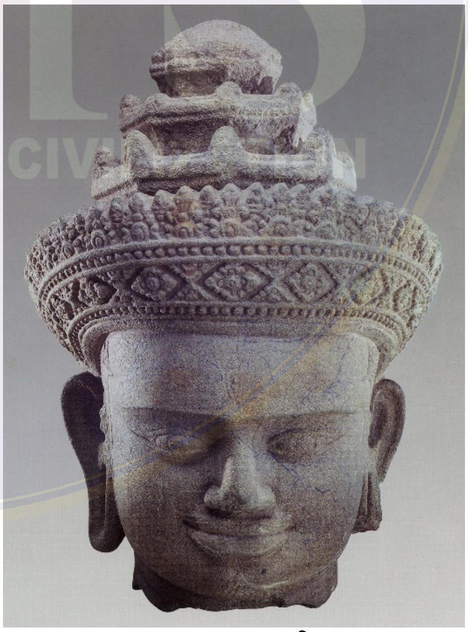

រូបលេខ១០៖ ហរិហរៈ (រចនាបថប្រែរូប?)

ឯកសារយោង

Alice Boner.
1909. Principles of Composition in Hindu Sculpture: Cave Temple Period, Motilal Banarsidass, pp.89-95.

Helen I. Jessup and Thierry Zéphir.
1997. Sculptures of Angkor and Ancient Cambodia, New York, p.164.

Helen Ibbitson Jessup.
2004. Art and Architecture of Cambodia, Singapore, pp 32-33

Ha Du Canh and James C.M. khoo.
2003. Some Observation on Religious Sculptures in the Mekong Delta, in *Art and Archaeology of Fu Nan*, *The Southeast Asian Ceramic Society*, Bangkok, p.140.

Pierre Baptise and Thierry Zéphir.
2008. *L'Art Khmer dans les collections du muse Guimet*, Paris, p. 59.

Helen I. Jessup and Thierry Zéphir.
1997. *Sculptures of Angkor and Ancient Cambodia*, New York, p133.

Helen I. Jessup and Thierry Zéphir.
1997. *Sculptures of Angkor and Ancient Cambodia*, New York, p144.

Emma C. Bunker and Douglas Latchford.
2004, *Adoration and Glory-The Golden Age of Khmer Art*, Art Media Resources, Chicago, pp.180-181.

Savarou Pov.
2000. Dictionary Old Khmer English and French, Paris, p547.

G. Cœdès.
1952. Inscription du Cambodge, Tome IV, Paris, p48.

Chhany Sak-Humphry.
2005. *The Sdok Kak Thom Inscription,* The Edition of the Buddhist Institute, p.106